

УДК 94(475)
ББК 63.3 (4 Пол)

Ігор Любчик
(м. Івано-Франківськ, Україна)

“ЛЕМКІВСЬКА СХИЗМА” У КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ

У статті автор розглядає витоки православного руху серед лемків, розкриває його політичні мотиви, динаміку та географію поширення в рамках історико-етнографічного району. Підсумовується, що загалом православний рух на Лемківщині утверджувався за сприяння Росії, а пізніше став частиною польської національної політики щодо лемківського питання.

Ключові слова: Лемківщина, православний рух, москвофільство, етнополітика Польщі “лемківська схизма”.

Осмилення етноконфесійного виміру суспільних взаємин у сучасному світі є важливою проблемою не тільки релігієзнавчої, а й етнологічної науки. Вона ще більше актуалізується з огляду на те, що паралельно з національною ідентифікацією в колективній свідомості тієї чи іншої етнографічної групи (маємо на увазі бойків, гуцулів, лемків) сформувалося конфесійне самоусвідомлення. У цьому контексті особливо показовими є етноконфесійні взаємини на Лемківщині. Остання як один з найвіддаленіших на захід українських історико-етнографічних районів у міжвоєнний період стала об'єктом експериментів, причому не тільки політичних, а й релігійних. У цьому контексті можна назвати “політику регіоналізму”, “акцію Вісла”, а також “лемківську схизму” – поширення серед лемків москвофільсько-православної агітації та перехід лемків з греко-католицизму на православ'я.

Цю тематику у своїх дослідженнях порушували, насамперед, польські вчені. Хотілось би звернути увагу на наукові праці Р.Потоцького¹, А.Крохмаль², Я.Мокляка³, Я.Брицького⁴. Аналіз названих робіт дозволяє стверджувати, що їхні автори наголошували на російському характері православ'я. Водночас дуже складно погодитися з думкою, яку висловлює Я.Брицький, а також й інші польські історики, про те, що активна діяльність греко-католицького духовенства серед лемків викликала незадоволення в частини вірних, що фактично підштовхувало останніх переходити на православ'я. Подібні твердження змушують констатувати певну тенденційність польської історіографії в цьому питанні. В українській сучасній історіографії торкалися зазначеної теми В.Комар, а також автор цих рядків⁵.

Об'єктом нашого дослідження є галицька частина Лемківщини, яка входила до складу Другої Речі Посполитої. Предметом дослідження є розвиток православного руху серед лемків у контексті москвофільської пропаганди. Серед своїх завдань виділяємо: прослідкувати передумови виникнення православного руху серед лемків, розкрити його джерела й особливості утвердження, вивчити політичні основи православного руху.

Початки православного руху на Лемківщині сягають 1911 р., коли платні москвофільські агітатори з метою зміцнення москвофільства вмовили на схизму шляхом переконань, підкупів, будівництва храмів у лемківських громадах частину населення із сіл Граб, Вишовадка та Довге.

Напередодні Першої світової війни, для того, щоб розвинути й утвердити православ'я, москвофіли заснували в Грабі товариство “Русская дружина” і читальню імені М.Качковського, які фактично стали осередками подальшої агітації за схизму. Із самого початку польські власті підтримували православний рух, а в міжвоєнний період узагалі намагалися лобювати окремі його акції. За висловом одного з дописувачів польського

видання, “...зі становища польських властей православ'я у Галичині було би більше пожаданим, ніж нещаслива унія...”, адже “поява на ширшу скалю православ'я була би займаючим епізодом, що скінчився би переходом цілого населення на римський обряд”⁶. Таким чином, польські власті сприймали перехід лемків на православ'я як перехідний етап до майбутньої колонізації.

У 1934 р. при науково-дослідній комісії Східних земель був створений Лемківський відділ. Одним із його завдань було довести регіональну специфіку Лемківщини, що, своєю чергою, нібито обґрунтувало б “політику регіоналізму”. Важливе значення надавалося праці В.Вільгорського, написаній при цьому ж інституті в 1933 р. Одним із заходів, пропонуваних автором, було “відділити лемків від Перемишльської єпархії і створити окрему єпархію, яка б охороняла лемків від української пропаганди. На початковому етапі необхідно підтримувати православ'я”⁷.

Особливо активно поширення москвофільсько-православної агітації серед лемків спостерігалось з початку другої половини 1920-х рр. 16 листопада 1926 р. у селі Тилява Кросненського повіту відбулося перше православне агітаційне віче, на якому були присутні посол до варшавського сейму Серебреніков, православний єпископ зі США Авраам Філіповський, учитель з Тилявої Михайло Копчак та окремі греко-католицькі священники⁸. Після цього зібрання майже вся Тилявська парафія перейшла на православ'я і стала надалі своєрідним центром православної агітації, проводячи з'їзди духовенства за участю делегатів з гмін⁹. Згодом відбуваються окремі з'їзди православного духовенства в Горлицькому та Кросненському повітах, які мали на меті активізувати православну агітацію серед лемків. Політичний характер подібних православних акцій та агітації мав настільки яскраво виражені ознаки, що це визнавали й повітові власті. Так, Повітове староство в 1928 р. у Грибові наголошувало, що рух за православ'я серед населення Грибівського повіту “опертий правдоподібно на тлі політичним ніж релігійним”¹⁰.

Політичний характер православної агітації на Лемківщині мав москвофільське забарвлення. Усвідомлюючи важливу роль церкви в житті лемків, була зроблена спроба нав'язати їм православ'я як релігійне підґрунтя москвофільства. Красномовним свідченням цього є той факт, що на 1933 р. із 17 православних священників на Лемківщині 15 були москвофілами¹¹. У цьому контексті видаються доречними слова посла Сергія Хруцького, який наголошував: “Не має ніякого сумніву, що пропаганда православ'я на Лемківщині має яскравий москвофільський характер. Не було б православної пропаганди, коли б шезла москвофільська політична пропаганда”¹². Таким чином, через зміну віросповідання лемків провокували на зміну ідентичності. Усе це призвело до того, що на 1931 р. на православ'я на Лемківщині перейшло 44 громади¹³. Усією православною місією на Лемківщині керував митрополит Діонісій Фільотей Нарко, який проживав у Львові.

Водночас активізація православного руху серед лемків супроводжувалася, як не парадоксально, не християнським ученням, а деморалізацією, сектантством, підкупом, образами. У період 1927–1928 рр. у зв'язку з переходом на схизму лемківських громад було пограбовано 35 лемківських греко-католицьких церков. На початку 1933 р. було пограбовано 7 церков на Горлицьчині та Ясельщині й 7 – у Грибівщині¹⁴.

Зрештою, аналіз переходу лемків у православ'я свідчить про те, що вони були наймасовішими в лемківських громадах з найнижчою українською національною свідомістю населення. Серед них виділимо такі громади: 1) Липовець і Черемха; 2) Тилява й Терстяна; 3) Мшана, Роп'янка, Смеречне, Вильшня; 4) Гирове; 5) Поляни, Тихівське; 6) Дошниця, Явори, Котані; 7) Святкова Велика, Святкова Мала, Свіржова Руська;

8) Бортне, Бодаки, Перегонина; 9) Воловець; 10) Чорне, Незнаєва, Липа, Довге.
11) Граб, Вишевадка, Жидівське; 12) Радоцина; 13) Ізби, Білична, Баниця; 14) Снітниця.
Перунка, Чирна; 15) Фльоринка, Кам'яна, Вафка, Яшкова, Білцарева; 16) Королева
Руська, Богуша; 17) Милик, Андріївка¹⁵.

Загалом на 1931 р. на Лемківщині нараховувалося 15 946 православних, що становило 7,5% мешканців. Найбільше їх було в Горлицькому (19,8%), Ясельському (34,8%), Кросненському (28,1%) і Новосончівському (14,6%) повітах¹⁶. У той самий час у Сяноцькому повіті, де рівень української національної свідомості лемків був високим, перехід у православ'я був явищем поодиноким. Хоч і в цій частині Лемківщини окремі особи намагалися пропагувати серед населення зміну греко-католицького обряду. А в громадах Радощиці, Лупків, Смольник та Воля Мисцова Сяноцького повіту були зроблені тільки спроби утворити місцеві комітети під керівництвом Г.Паращака, які мали б на меті пропагування серед місцевих лемків православ'я¹⁷, однак вони не мали успіху.

Узагалі, "лемківська схизма" породжувала значні непорозуміння в національній самоідентифікації лемків. У багатьох випадках поняття віра й етнічність підмінялися Лемки, які були греко-католиками, називали себе українцями, а тих, що перейшли в православ'я, – кацапами або москалями.

За таких обставин на нараді делегатів Лемківщини від українських центральних установ і представників преси 13 грудня 1932 р., на якій була відновлена Лемківська комісія Товариства "Просвіта", наголошувалося: "Лемківська конференція стверджує, що поширюване на Лемківщині православ'я є небезпечне для української національної ідеї"¹⁸. На цьому, власне, наголошувало й лемківське духовенство, яке часто було дописувачем до галицької преси. Так, о. Степан Дмитришин писав: "Ми тут (на Лемківщині. – *І.Л.*) є свідками застрашаючого розбиття нашого галицького народу так під оглядом релігійним, як національним. Одно і друге йде в парі так, що де наступає релігійний розрив, там кожде чутке око мусить добачити й національний роздор"¹⁹.

Однак можна ствердити, що намагання москвофільських агітаторів нав'язати лемкам російську ідентичність через православну церкву зазнали невдачі, оскільки з початком 1930-х рр. православний рух серед лемків почав занепадати, а згодом припинився взагалі. Із цього приводу о. Дмитро Ступак у своїй статті дописував до однієї з газет: "Сучасна схизма на Лемках вже в пасивній стадії і майже в цілковитім застою"²⁰. Очевидно, з метою не допустити занепаду православного руху та надати останньому "другого дихання" на Лемківщині у Варшаві 28–30 грудня 1933 р. відбувся з'їзд Варшавсько-Холмської православної дієцезії, який ухвалив визначити для Лемківщини помічника декана, створити окремий фонд, до якого мали посилати місячні внески всі православні дієцезії Польщі. Окрім того, було ухвалено організовувати періодичні збори по всіх православних церквах²¹. Щоб уникнути занепаду православ'я, у листопаді 1935 р. у Львові з'явився російськомовний місячник "Воскресіння", присвячений відродженню православ'я на Лемківщині²².

Якщо на початковому етапі польські власті підтримували москвофільсько-православну агітацію серед лемків, то надалі їхня тактика в цьому напрямі змінилася. Зокрема, на середину 1930-х рр. власті констатували, що з огляду на небезпеку русифікації Лемківщини через православну церкву, яка до цього часу користувалася доброзичливо-нейтральним ставленням з боку влади, остання повинна звернутися до політики поступової ліквідації православ'я якнайшвидше, оскільки територія Лемківщини входить до сфери інтересів Чехословаччини й радянської Росії²³.

Разом з тим траплялися непоодинокі випадки повернення населення до греко-католицької церкви, які спостерігалися в тих громадах, де тільки частина (половина,

третина, чверть) мешканців у минулому перейшла в православ'я. В окремих громадах Горлицького повіту, зокрема Бодаки, Мацина Велика, Перегонина, Пстружне, лемки, яких переманили в православ'я, через свою низьку релігійну свідомість згодом поповнювали секти Євангелістських Християн Баптистів²⁴.

У цілому важливо ствердити, що, надаючи православній агітації російський характер, усе ж керманічі москвофільства не досягли бажаного результату. Незважаючи на сприяння в зміні віровизнання, тільки незначна частина лемків перейшла на православ'я – приблизно одна сьома. Водночас православ'я не стало фундаментом "русскости" на Лемківщині, чого так, власне, домагалися москвофільські провідники. Православне духовенство на Лемківщині було пасивне в культурно-освітній та економічній діяльності регіону, не поспішало поширювати й утверджувати загальноросійську національну ідею серед лемків. Важливо також підкреслити, що поширення православного руху на Лемківщині в першій третині ХХ ст. було не тільки суто лемківським явищем, а загальногалицьким, як, до речі, і москвофільство. А тому російське православ'я мало стати релігійним підґрунтям останнього.

1. Potocki R. Wokół sporyw religijnych na Lemkowszczyźnie w latach 1926–1939 / R. Potocki // *Biuletyn Ukrainoznawczy*. – 2000. – № 6. – С. 99–111.
2. Krochmal A. Stosunki między grekokatolikami i prawosławnymi na Lemkowszczyźnie w latach 1926–1939 / A. Krochmal // *Lemkowie w historii i kulturze Karpat. Cz. I.* / pod red. Jerzego Czajkowskiego. – Rzeszów, 1992. – S. 285–297; Krochmal A. Specyfika stosunków wyznaniowych na Lemkowszczyźnie w ХХ w. / A. Krochmal // *Lemkowie i Lemkoznawstwo w Polsce* / pod red. Andrzeja Zieby. – Kraków : Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1997. – T. V. – S. 135–143.
3. Moklak J. Lemkowszczyzna w Drugiej Rzeczypospolitej. Zagadnienia polityczne i wyznaniowe / J. Moklak. – Kraków, 1997. – 223 s.; Moklak J. Aspekty polityczne życia religijnego ukraińców w Galicji. Ekspansja prawosławia rosyjskiego / J. Moklak // *Polska – Ukraina 1000 lat sąsiedztwa. Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu etnicznym* / pod red. Stanisława Stepnia. – Przemyśl, 1990. – T.1. – S. 199–206.
4. Bruski J. Zakarpacie a Lemkowszczyzna. Podłoże i pozwój ruchu prawosławnego w okresie międzywojennym / J. Bruski // *Lemkowie i Lemkoznawstwo w Polsce* / pod red. Andrzeja Zieby. – Kraków : Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1997. – T. V. – S. 146–159.
5. Комар В. "Українське питання" в політиці урядів Польщі (1926–1939 рр.) / В. Комар // *УІЖ*. – 2001. – № 5. – С. 120–128; Любчик І. Д. Етнополітичні процеси на Лемківщині наприкінці ХІХ – 30-х рр. ХХ ст.: проблема національної самосвідомості / І. Д. Любчик. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2009. – 214 с.
6. о. З. Ф. Православ'я на Лемківщині / о. З. Ф. // *Нова Зоря*. – 1927. – 23 жовтня. – С. 2.
7. *Archiwum Akt Nowych u Warszawie* (далі – ААН), zespol. MSZ, sygn. 5219, k.17.
8. Олійник М. Пізнаваймо рідні оселі / М. Олійник // *Наш Лемко*. – 1938. – 15 листопада. – С. 9.
9. ААН. MSW, sygn. 962, k.31.
10. *Archiwum Państwowe w Krakowie* (далі – АРК). – UWKr, sygn. 327, k.27.
11. Лемківський Б. Лемківське православ'я і культурно-освітня праця / Б. Лемківський // *Нова Зоря*. – 1933. – 10 грудня.
12. Хруцький С. До статті п. Бориса Лемківського "Правнодержавне становище православ'я на Лемківщині" / С. Хруцький // *Діло*. – 1934. – 22 вересня. – С. 4.
13. Православні парохії на Лемківщині // *Діло*. – 1931. – 3 вересня.
14. Страшні події на Лемківщині // *Нова Зоря*. – 1934. – 22 березня. – С. 6; В. С. З лемківських гір / В. С. // *Діло*. – 1933. – 28 липня.
15. Православні парафії на Лемківщині // *Діло*. – 1931. – 3 вересня. – С. 2–3.
16. Krochmal A. Stosunki między grekokatolikami i prawosławnymi... – S. 290.

17. Державний архів Івано-Франківської області, ф. 2, оп.1, спр. 598, арк. 56 зв.
18. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 122, спр.1/2, 4 арк.
19. о. Степан Дмитришин. Як боротися зі схизмою (Допис з Лемківщини) / о. Степан Дмитришин // Нова Зоря. – 1931. – 1 листопада. – С. 5.
20. о. Дмитро Ступак. Лемківська схизма (Вражіння з сучасного її періоду) / о. Дмитро Ступак // Нова Зоря. – 1931. – 25 січня. – С. 2.
21. Наступ православ'я на Лемківщину // Нова Зоря. – 1934. – 21 січня. – С. 3.
22. AAN, zespol MSW, sygn. 963, k. 121.
23. AAN, zespol. MSW, sygn. 1058, k. 79.
24. APK, zespol. UWKr, sygn. 277, k. 30.

Igor Liubchuk

(Ivano-Frankivsk, Ukraine)

“Lemko Schism” in the Context of the State-Church Relations in the Rich Pospolita II

In the article the author examines the origins of the Orthodox movement among Lemky, reveals its political motives, dynamics and geography of the spread within the historical and ethnographic region. The author concludes that in general the Orthodox movement in Lemkivshchyna appeared with the assistance of Russia and later became a part of Polish national policy on the Lemko question.

Key words: *Lemkivshchyna, Orthodox movement, Moscowphilism, ethnic policy of Poland, “Lemko Schism”.*